

Stad zonder stedenbouw

Filip De Boeck *

Eén van de meest hardnekkige stereotypen in onze beeldvorming over Afrika is dat van het landelijke Afrika. In de westerse verbeelding verschijnt Afrika als een pastorale topos, een continent vol ongerepte natuur, de speeltuin van de vertegenwoordigers van het World Wildlife Fund, met parken en reservaten, bewoond door olifanten en natuurvolkeren, nomaden, jagers en landbouwers. Dit beeld van landelijke rust vertekent de realiteit van het Afrikaanse continent. Het volstaat de cijfers van de demografische expansie te bekijken. In 1935 telde het continent 165 miljoen inwoners. Vandaag zijn er dat 800 miljoen, omgerekend een goede dertien procent van de wereldbevolking. Het overgrote deel van die bevolkingsaanwinst vindt niet plaats op het platteland, maar in steden. 38 % of 300 miljoen Afrikanen, wonen vandaag in één van de vele stedelijke agglomeraties die de afgelopen decennia in het continent zijn ontstaan. In 2025 zal dat gelden voor meer dan de helft van de Afrikaanse bevolking. Afrika verstedelijkt sneller dan de rest van de wereld. Een megalopolis als de Nigeriaanse hoofdstad Lagos bijvoorbeeld heeft met zijn dertien miljoen inwoners zowat de omvang van New York, terwijl Kinshasa met zijn zes à zeven miljoen inwoners, de tweede grootste stad is van subsaharisch Afrika, en daarmee andere miljoenensteden zoals Johannesburg of Nairobi vooraf gaat. Daarnaast zijn er de ontelbare secundaire steden, meer onzichtbaar maar minstens even belangrijk voor de ontwikkeling van het continent.

In 1980 schreef de politieke wetenschapper Goran Hyden een invloedrijk boek, *Beyond Ujamaa in Tanzania: Underdevelopment and an Uncaptured Peasantry*. Daarin weet hij het falen

van ontwikkelingsstrategieën in Afrika aan een klasse van landbouwers en dorpingen die niet of nauwelijks werden bereikt door de ontwikkelingsprogramma's van NGO's, van de lokale staten, en van internationale instellingen zoals de Wereldbank of het Internationaal Monetair Fonds. In een zeer ideologisch gekleurde tegenstelling werd het platteland in zijn analyse verantwoordelijk gesteld voor het falen van de staat en van een kapitalistisch georiënteerde economie in grote delen van Afrika. In dit soort van visie wordt het 'dorp' dus tegenover de stad geplaatst, traditie tegenover moderniteit, de informele en irrationele dorps economie, die steunt op verwantschapssolidariteit en een gift-logica, tegenover de rationaliteit en moderniteit van de kapitalistische markt. Hyden zag maar één uitweg om Afrika mee op te stuwen in de vaart der volkeren, en die uitweg lag voor hem in de ontwikkeling van de stedelijke centra. Zijn redenering luidde: Maak komaf met het obstakel dat het rurale hinterland is, trek de dorpingen weg uit het platteland, bouw de Afrikaanse stad uit, en die stad zal langzaam vanzelf gaan functioneren als motor die een ontwikkeling naar westers model op gang zal trekken.

Geïnspireerd door de analyse van Hyden, werd urbanisering één van de voornaamste doelstellingen van de aanpassingsprogramma's die de Wereldbank in de jaren tachtig op Afrika losliet. Zoals Hyden, ging ook de Bank de lof zingen van de stad als zenuwcentrum van het ontwikkelingsproces, en als kern van verandering en vooruitgang. Ondertussen erkent de Wereldbank in haar rapporten dat de Afrikaanse steden zich niet ontwikkelden zoals men het zich dat had voorgesteld.

* Filip DE BOECK is hoofd van het departement Sociale en Culturele Antropologie van de K.U.Leuven. E-mail: Filip.DeBoeck@ant.kuleuven.be

Eerder dan uit te groeien tot motoren van ontwikkeling, bleken vele Afrikaanse steden grote zwarte gaten te zijn geworden. Ze oefenen een enorme aantrekkingskracht uit en blijven de plattelandsbevolking in hoog tempo opsorpen, maar het enige dat in die stedelijke ruimte ontwikkeld wordt, lijkt alleen maar onderontwikkeling te zijn. De stad laat zich (al te) gemakkelijk samenvatten als ruimte van uitsluiting en marginalisering, als de site van de *bidonville*, van honger, armoede en analfabetisme. Grote delen van de stad 'verdorpe-lijken', terwijl de explosieve urbanisering gigantische problemen introduceert. Net voor de onafhankelijkheid, toen Kinshasa nog Leopoldstad heette, telde de stad welgeteld 400.000 inwoners. Een decennium later waren dat er al een miljoen, en vandaag is het aantal inwoners zoals gezegd opgelopen tot het zesvoudige hiervan. De demografische explosie is de laatste jaren nog eens extra geaccentueerd door de oorlog en de onveiligheid die heersen in grote delen van Congo en die maken dat mensen het binnenland ontvluchten om zich in veiligheid te stellen in de stad. Momenteel kampt Kinshasa dan ook met een jaarlijks woningtekort van tenminste tweehonderdduizend huizen. Tegelijkertijd stopte al in de jaren onmiddellijk na de onafhankelijkheid zowat elke vorm van geplande en gecontroleerde urbanisering. Dit wil zeggen dat het overgrote deel van de huidige stad is ontstaan op een organische, soms zeer chaotische manier, niet gehinderd door enige supervisie van overheidswege of ondersteund door een of andere vorm van economische groei.

Bij gebrek aan een degelijke stadsplanning is het in de nieuwe 'periferie' van het postkoloniaal Kinshasa, dat de stad zichzelf begon heruit te vinden. De ongebreidelde groei heeft niet alleen een geografische verplaatsing teweeggebracht, weg van het oude koloniale hart van de stad, maar heeft ook een mentale verhuizing veroorzaakt, weg van de mentale ruimte van de koloniale taal, het Frans, bijvoorbeeld. In de periferie groeit een nieuwe stad, zowel qua materiële infrastructuur als in termen van stedelijkheid en sociaal weefsel. Het is een evolutie die vele monstersteden ook elders

doormaken, maar in de Afrikaanse stad lijkt dit proces nog krachtiger geaccentueerd.

Maar hoe moeten we een stad waarin de ons vertrouwde bestaande kaders niet langer aanwezig zijn of anders zijn gaan functioneren dan interpreteren? Kunnen we die nieuwe stedelijkheid wel begrijpen, laat staan een oplossing aanreiken voor de problemen die met het ontwerp van een dergelijke stad gepaard gaan? Kan een stad bestaan zonder architectuur, of zonder noemenswaardige materiële infrastructurele ondersteuning? Is stedenbouw een must? Waarom neemt de gebouwde vorm zo'n centrale plaats in in ons denken en handelen? Zijn er misschien andere, meer onzichtbare modaliteiten denkbaar die de stad ook doen functioneren?

Enkele jaren geleden plaatste de befaamde architect Rem Koolhaas met zijn *Harvard Project on the City* de Afrikaanse stad, in casu Lagos, op de agenda. Koolhaas redeneerde toen dat een stad als Lagos zich wellicht nooit zou ontwikkelen om uiteindelijk te worden zoals Parijs of New York, maar dat het meer waarschijnlijk is dat de westerse steden vroeg of laat geconfronteerd zullen worden met dezelfde stedelijke problematiek als Lagos vandaag, met zijn befaamde verkeersopstoppingen, de spreekwoordelijke *go-slows*, met zijn gigantisch afvalprobleem, zijn totaal ontoereikende infrastructuur enzovoort. Vanuit die conclusie stelde Koolhaas toen, ietwat cynisch misschien, dat een stad als Lagos wellicht het stadsmodel van de toekomst belichaamt.

Het werk van Koolhaas heeft de verdienste dat het de Afrikaanse stad opnieuw zichtbaar heeft gemaakt en meteen ook de basis heeft gelegd voor een bredere discussie tussen architecten, stedenbouwkundigen, antropologen, sociologen en demografen. Niet iedereen is het echter met Koolhaas' analyse van de Afrikaanse stad eens. Zo verdedigt Abdoumalig Simone, een antropoloog die doceert aan de befaamde New Yorkse New School, en die van de analyse van de Afrikaanse stad zijn levenswerk heeft gemaakt, een totaal andere visie op de stad in Afrika. In tegenstelling tot vele ste-

denbouwkundigen gaat Simone ervan uit dat de ogenschijnlijke chaos van de Afrikaanse stad op andere niveaus wel degelijk functioneert, dat er zoiets bestaat als een onzichtbare maar werkende stadsinfrastructuur. In zijn analyse wordt vooral naar de stad gekeken vanop een grassroots-niveau, vanuit de kleine, alledaagse en vaak banale handelingen die de *citadin* stelt. Koolhaas' analyse van Lagos werd gemaakt vanuit vogelperspectief, waarbij koel maar trefzeker een aantal grote infrastructurele knelpunten worden vastgelegd en de stromen van mensen en transport in kaart gebracht. Koolhaas schreef aldus een afstandelijke kroniek van de chaotische miljoenenstad, zonder van buitenaf oplossingen te willen aanreiken, maar ook zonder een diep begrip van wat er onder deze ogenschijnlijke chaos allemaal aan lokale strategieën en mechanismen wordt ontworpen om meer te doen dan louter overleven. Lagos bekeken door de Koolhaas bril blijft in belangrijke mate een ontmenselijkte stad, waaruit de lichamen van de mil-

joenen Nigerianen die de stad bevolken zijn weggegomd, en de stemmen, verhalen, dromen en aspiraties van de stedeling zelf niet of nauwelijks doorklinken. Een stadsinfrastructuur, aldus Simone, moet je interpreteren vanuit het menselijk lichaam. Je zult zien dat dat een andersoortig begrip van stedelijkheid genereert. De stad verschijnt dan als een amalgaam van sociale netwerken. Simone plaatst allerlei vraagtekens bij de maakbaarheid van de urbane publieke ruimte door middel van infrastructurele en architecturale ingrepen alleen. Hij relateert meteen de plaats en het belang van de architectuur zelf.

De discussie over de stad in Afrika is bijzonder boeiend. Haar durven voeren, ontuchttert ons romantische beeld van een pastoraal Afrika en verscherpt onze visie over de reële levensomstandigheden, problemen en overlevingsstrategieën van miljoenen medemensen. Zij geneest ons van koloniale nostalgie en maakt ons attent op de toekomst van Afrika.